

MICHAELA VIESER

IRMELA SCHAUTZ

Mastičkáři, čichači kávy, brabenáři

*aneb čím se živil
naši předkové*

MASTIČKÁŘI, ČICHAČI KÁVY, BRABENÁŘI
aneb čím se živili naši předkové

Michaela Vieser
Irmela Schautz

MICHAELA VIESER

IRMELA SCHAUTZ

Mastičkáři, čičhači kávy, brabenáři

***aneb čím se živil
naši předkové***

GRADA PUBLISHING

*Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy
Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být
reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího
písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.*

Michaela Vieser, Irmela Schautz

Mastičkáři, čičači kávy, brabenáři aneb čím se živili naši předkové

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, Praha 7
obchod@grada.cz, www.grada.cz
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
jako svou 4584. publikaci

Odpovědný redaktor Jiří Krejča
Přeložila Andrea Fajkusová

Sazba Q Point
Počet stran 208
První vydání, Praha 2011
Výtiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

**Original title: Von Kaffeeriechern, Abtrittanbietern und Fischbeinreißern.
Berufe aus vergangenen Zeiten by Michaela Vieser and Irmela Schautz
© 2010 by C. Bertelsmann Verlag,
a division of Verlagsgruppe Random House GmbH, München, Germany**

Czech language translation © Grada Publishing, a.s., 2011
Cover Design © Q Point, 2011

*Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami
nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků.*

ISBN 978-80-247-4028-7 (tištěná verze)
ISBN 978-80-247-8157-0 (elektronická verze ve formátu PDF)
ISBN 978-80-247-7979-9 (elektronická verze ve formátu EPUB)

MICHAELA VIESER

Periit pars maxima – Největší část je ztracena

IRMELA SCHAUTZ

Salome a Christianovi

OBSAH

Předmluva	9
Madame a monsieur toilette	13
Polykači	21
Brabenář	27
Kojná	33
Zpěvák kramářských písní	39
Trhač kostic	45
Valchář	53
Čichači kávy	61
Turecký sluha, dvorní mouřenín, ostrovní indián	67
Uhlíř	77
Čistič svíček	87
Litograf	93
Hadrář	101
Otesávač kuliček	107
Paterník	115
Mastičkář	123
Úřednice potrubní pošty	131
Koňský handlír	141
Písař	147
Popravčí	153
Nosič nosítek	161
Siluetář	167
Kazatel	175
Brtníci	183
Poděkování	191
Poznámky	192
Literatura	200
Rejstřík	202
Ilustrace	208

PŘEDMLUVA

Jak lze lehce odvodit z názvu této knihy, mají všechna zde shromážděná povolání jedno společné: patří do jiné doby. Dnes již neexistují, alespoň ne v našem středoevropském prostoru. Přesto ten, kdo se podívá pořádně, znovu objeví hadráře, brtníka nebo kata, a bohužel nejen v rozvojových zemích.

Profese jako čičač kávy zmizely z každodenního života současníků náhle, a nikomu to nebylo líto, snad kromě čičačů kávy samotných. Důvodem jejich zmizení byly nové dovozní celní zákony. Jednoduše nařízení shora. U jiných povolání to nějakou dobu trvalo, než upadla v zapomnění. Například dolnorakouští brabenáři se udrželi podivuhodně dlouho, až do sedmdesátých let minulého století. Mastičkáři se zase rodili stejně jako nemoci, které zaháněli, stále noví a noví, a o tom, zda jsou skutečně už jen součástí dob dávno minulých a dnes již neexistují, by se dalo úspěšně pochybovat.

Tato kniha vypráví o povoláních, jejichž historie se dá sledovat hluboko do minulosti, až do starého Řecka, někdy dokonce ještě dále, díky obrazovým svědectvím Egyptanů nebo ještě dřívějších kultur. Našli bychom je u Germánů a doprovázela člověka až do novověku. Patří k nim uhlíři vyrábějící produkt, který utvářel budování lidské civilizace jako snad žádný jiný. Ale i doby uhlířů jsou pryč. Už dávno je les příliš vzácný na to, aby ho chtěl člověk spálit kvůli dobývání dřevěného uhlí.

Mnohá z povolání, která byla posbírána do této knihy, se udržela až do konce druhé světové války. Potom se společnost změnila tak radikálně, že došlo k zásadnímu zlomu i v případě profesí a světa práce. Některá povolání musela být znovu vynalezena, jiná zmizela díky vynálezům, jako například litografové. V době svého rozkvětu přinesli

opravdovou změnu paradigmatu v zacházení s obrázky, takže dnes nám jejich všudypřítomnost připadá jako samozřejmá. Obrázky se dalo vydělat tolik peněz, že byly vynalezeny ještě lepší metody jejich reprodukce. Litografie, neboli kamenotisk, se stala technikou uměleckého tisku, průmyslově se už nepoužívá.

Siluetáři, kteří ještě před druhou světovou válkou procházeli zábavními čtvrtěmi a rychle jako blesk vykouzili vystřižený obrys, byli nahrazeni polaroidy, a i polaroidy už celoplošně ustoupily. Digitální kamerou v mobilu se dají ústřížky vzpomínek zachytit přece o tolik rychleji a pohodlněji...

U trhače kostic to byla móda, kdo ho připravil o jeho povolání.

Nejdéle přežila úřednice potrubní pošty, která ládovala systém komunikací v metropolích potrubními dopisy. Když bylo v roce 1984 hozeno do pařížské potrubní sítě poslední pouzdro, skončila i tato éra. Dnes už si neumíme představit, že ještě před několika málo desetiletími byla města protkána podzemním systémem potrubí, kterým se řítily dopisy sem a tam.

Prací si člověk v prvé řadě vydělával a vydělává na chleba. Pro sebe samého, pro rodinu, která při tom hlavního živitele rodiny často podporovala. Zpěváci jarmarečních písní se poslouchali lépe, když s nimi zpívaly dětské hlásky. U pískařů vedla dětská práce k tomu, že téměř žádné z jejich dětí nezestárlo. Vzdělání, specializaci jich mělo velmi málo. O zabezpečení ani nemluvě.

Práce může být i zábava – toto štěstí bylo dopřáno jen velmi málo lidem těchto profesí. Přesto mnohé naplňovalo pýchou, že se mohou živit sami a nemusí se protloukat jako žebráci. Hadráři o tom například zpívali píseň. Jen málo z povolání probuzených k životu v této knize náleželo k cechu, síti lidí, kteří byli denně konfrontováni s týmiž problémy, a proto se sjednotili, aby mohli vystupovat před zákonodárci a zaměstnavateli jednotně.

Povolání otevírají okno do světa tehdejší doby. Při psaní mi nešlo o to, abych dokonale přesně popsala, co tito profesionálové přesně dělali, jaké grify a jaké nářadí při tom používali. Zajímalo mě spíše, co přivedlo člověka k vykonávání zrovna této činnosti? U mužů a žen, kteří nabízeli mobilní toaletní služby, to bylo zcela jasné: města byla příliš špinavá. Někdo se musel ujmout lidské tělesné potřeby.

To[®], že globalizace není jen fenoménem dneška, se dá znázornit nejen na příkladu výrobců kuliček; v Durynsku tesali kuličky na hraní, které se používaly v námořních bitvách. Na tyto zpropadené kuličky si tak určitě zanedával nejeden pirát. To, že durynské kuličky zdobily zdi domů koloniálních měst, jsem považovala za stejně důležité jako důvody, proč vůbec Durynští přišli na nápad, že budou vyrábět právě kuličky. Irmela Schautz a já jsme měly po dva roky oči a uši otevřené a hledaly jsme vymřelá povolání. Někdy jsme narazily v románech na vedlejší postavy, které nám napomohly k přesnějšímu pohledu, někdy jsme o svém zájmu vyprávěly přátelům a dostaly jsme od nich na oplátku napínavé podněty. Když jsme se na nějakém povolání sjednotily, vyrazily jsme do knihoven a „vykopaly“ jsme tam nejeden poklad. Fantastická byla například kniha z roku 1737 o nosítkách. V čítárně vzácných tisků v berlínské Státní knihovně jsme sedávaly se zbožným zanícením nad tímto dílem, které napsal před více než třemi sty lety muž, jenž nás uhranul svou láskou k detailu i svou touhou shromáždit veškeré vědění. Autor již tehdy informoval o nosítkách na celém světě, zapsal veškeré zákony, které se jich týkaly, a sám se zamýšlel nad tím, jak by měla vypadat dokonalá nosítka. A protože z toho udělal knihu, můžeme ho dnes do jeho světa následovat.

K jiným povoláním, například k pískaři, jsme nenašli záchytné body ani v knihovnách, ani na internetu. Ale protože nás tato profese fascinovala, nepovolily jsme. Prohlédly jsme si geologickou mapu Německa a zjistily jsme, ve kterých oblastech se vyskytoval pískovec. Pak jsme telefonovaly na místní úřady: Nejsou u vás regionální badatelé, kteří by o tom něco napsali? Byli. Jejich články jsou však zřídka kdy katalogizované. Ochotně nám poslali kopie. Dokonce i můj dědeček si ještě vzpomněl na pískaře a zazpíval mi píseň, která vychvalovala písek na mytí podlah. Po více než devadesáti letech mu utkvěla v paměti tak přesně, že dokonce uměl ještě i melodii. Zatímco jsem neustále prohledávala knihy a hledala citace, neboť „zvuky“ zprostředkují cit pro určitou dobu nejlépe, probírala se Irmela Schautz kvůli ilustracím knihami o kostýmech, starými mědirytinami a kresbami, aby nejen co nejpresněji vyobrazila to, co dnes již neexistuje, ale také aby zachytila charakter určitého povolání.

Nyní už jen zbývá popřát vám při čtení stejnou zábavu, jakou jsme zažily my při rešeršování, psaní a ilustrování.

Budu vděčna za podněty k dalším zmizelým povoláním. Informace prosím zasílejte na adresu Berufe@Michaelavieser.de

MICHAELA VIESER

Berlín, červenec 2010

MADAME TOILETTE A MONSIEUR TOILETTE

TÉŽ: KADIBABKA, KADIDĚDEK

*Muž či žena, kteří nabízeli přenosné WC na ulicích nebo tržističích,
dokud nebyla k dispozici veřejná sociální zařízení*

POZNÁVACÍ ZNAMENÍ: *dlouhý kabát, dvě vědra, silný zápach*

OBDOBÍ: *od poloviny 18. století do konce 19. století*

Dne 9. října 1694 napsala Lieselotte Falcká, vévodkyně Orleánská, z Fontainebleau:
„Vy máte to štěstí, že můžete chodit srát, kdy se Vám zachce, serete tedy podle libosti. Naše situace zde je jiná, tady jsem povinná zadržovat svou hromádku až do večera; v domech přiléhajících k lesu totiž není žádná klozetová stolice. Mám tu smůlu, že bydlím v jednom z nich, a proto to trápení, že musím vyjít ven, když chci srát, což mě rozčiluje, protože bych ráda srala pohodlně, a já pohodlně neseru, když se při tom nemůžu posadit na zadek.“¹

Vévodkyniny dopisy mohou znít z dnešního pohledu sice ordinérně, ale pro její současníky byly prostě jen upřímné. Friedrich Schiller dokonce autorku chválil za to, že tak bez obalu popsal pravdu. Jeho básnický stud přitom zůstal nedotčen. V praxi, jakož i v řeči, směl člověk, jak sami víme od Goetha, prdět, krkat a srát. Dnes při tom člověk raději opustí místnost a mluví o těchto věcech jen v náznacích.

Mnohem více zarážející je však na této pasáži z korespondence vévodkyně to, že naznačuje, že ve Fontainebleau nebyl žádný záchod. A skutečně: dokonce i přepychový zámek Versailles zůstal takových komnat ušetřen. Místo toho se sedávalo – pokud byly k dispozici – na draze vyzdobených nočních stolicích, které muselo služebnictvo co

nejpokorněji vyprazdňovat, nebo si člověk ulevoval v koutech a u tapiserií. Po celé 17. století nezarázely tyto zvyklosti nikoho ani v těch lepších kruzích. Dokonce se konaly i audience, při kterých všichni společně seděli na stoličce a oddávali se podle chuti a nálady verbálním nebo análním záležitostem.

U prostého lidu patřily k oblíbeným místům pro vykonání nutné potřeby idylické parky, úzké uličky, břehy řek nebo tmavé kouty. Casanova o tom referuje:

„Pokračovali jsme v procházce, aniž bychom měli nějaký určitý cíl, a mluvili jsme o literatuře a všelijakých zvycích. Náhle jsem spatřil v blízkosti Buckinghamského paláce v křoví po své levé ruce pět nebo šest osob, které vykonávaly nejnnutnější potřebu a přitom vystřkovaly na kolemjdoucí zadek.“²

V jedné učebnici z roku 1568 najdeme pasáž, kterou bychom dnes očekávali spíše v nějaké knize vtipů, protože žák si vzal učitelovu výzvu příliš doslovně a odpověděl na ni:

Učitel se ptá žáka: „Vyprávěj mi v přesném pořadí, co jsi dělal od chvíle, kdy jsi vstal, od snídáně. Poslouchejte dobře, chlapci, abyste se něco přiučili a mohli jste tohoto žáka napodobit.“ „Probudil jsem se, vstal z postele, oblékl jsem si košili, punčochy a boty, připnul jsem si pásek, vyčural jsem se na dvoře u zdi, nabral jsem z vědra čistou vodu, umyl jsem si ruce a obličej a utřel jsem se ručníkem.“³ Chlapec nejenže se vymočil na zeď, ale ještě o tom se vši vážností vyprávěl třídě. Proč? Tehdy to bylo samozřejmé.

Toalety v domech – ty měli Egypťané a Římané před začátkem křesťanského letopočtu, ne však Londýňané, Berlíňané nebo Pařížané průmyslové nebo politické revoluce. „Pokrok“, tak zněl titulěk satiry v satirickém časopise *Kladderadatsch* z roku 1852, opanoval ulice Brém každý den v poledne, tehdy totiž stály před domy všechny nočníky města připravené k tomu, aby je vynesla pojízdna služba. Pokrok se pozná podle měšťanů spěchajících rychle pryč.

Zápach musel být bestiální.

Ve starém Římě bylo prý 144 veřejných latrín a 116 veřejných pisoárů u městských hradeb. Rčení, které se našlo v jedné takové honosné římské latríně, zní: *„Cacator cave malum! Aut si contempseris, habes Jovem iratum! – Stráž se toho kadit na ulici! Pokud neuposlechněš, stihne tě Jupiterův hněv!“⁴*

Kultura veřejného pisoáru zanikla společně s Římany. Přišel středověk, přišel novověk. Mravy zhrubly. Města se rozrůstala, tlačence byly hustší, kolovaly nejrůznější nemoci. Všechna kondenzovaná vůně levandule z jižní Francie, ve flakóncích na opascích, nastříkaná ve vlasech, rozprašovaná vějíři a nakapaná na polštářích, pranic nepomáhala proti strašlivému zápachu, který se linul přeplněnými ulicemi. Lidé před ním prchali a proklínali ho potácejíce se mezi dechem moru a vůní květů. Muselo se už něco podniknout.

Stoupenci zvláště mazaných myšlenkových pochodů doporučovali v 18. století vykompenzovat chybějící hygienu relativně jednoduchým opatřením: věřilo se třeba tomu, že se ovzduší dezinfikuje otřesy při vyzvánění zvonů nebo výstřelu z děl. Hluk, který přitom vzniká, čistí vzduch od všeho zlého. Dokonce i bažiny lze zaminovat – jak radil jistý monsieur Baumes –, aby se zbavily nezdravých výparů. Kostely, ve kterých se už nedala sloužit mše kvůli zápachu těl tlejících ve sklepení, se vyhodily za pomoci střelného prachu do vzduchu. Byl to snad konec tichého místečka?

V téže době si v Bayreuthu úředníci vykasali rukávy a v roce 1797 sepsali první úřední nařízení týkající se dodržování čistoty na veřejnosti:

„Nikdo ať se neopovažuje, ani ve dne ani v noci, vykonat svou nečistou potřebu na veřejných místech, u domů, v průchodu za domovními dveřmi, a rodičům se připomíná, aby vedli své děti k tomu, aby se zdržely takových odporných špinavostí, protože jinak za to budou sami potrestáni.“⁵

Sotva o půl století později došla řada i na Berlín: ve městě byly zřízeny první dva pisoáry.

Bylo taky načase. Díky změněným životním poměrům se život odehrával více než dříve na veřejnosti. Nejpozději od konce 16. století znamenalo bohatství nejen majetek. Hospodářská síla se projevovala především v obchodě se zbožím a finančním styku. Člověk se musel hýbat, duševně i fyzicky. A ať už šlo o malého rolníka, co jezdil denně na trh, nebo o velké věci, o kterých se diskutovalo a rozhodovalo v klubech – člověk byl prostě pořád na cestách. Od časného rána do pozdního večera.

Co měl dělat, když se mu prostě začalo chtít? Ten, kdo byl bohatý, mohl si zastavit drožku, nechat se odvézt na příhodné místo, tam si

ulevit a pokračovat dále. To všechno už tady bylo! V roce 1781 napsal Francouz Louis Sebastian Mercier: „*Byla zřízena veřejná zařízení, kde může každý jedinec za dva feniky vykonat svou potřebu. Ale má člověk čas na to, aby vyhledal tohoto podnikatele, když je ve Faubourgu St.-Germain a cítí, že jeho střeva postihla slabost?... Místa s nápisem: ‚Pod hrozbou tělesného trestu je zakázáno vykonávat zde svou potřebu‘ jsou právě tam, kde se scházejí ti nejvíce zaneprázdnění lidé. Stačí jeden příklad, abyste našli třicet napodobitelů.*“⁶

Tam, kde chyběly veřejné záchodky, pomohli takzvaní monsieur a madame toilette: mobilní záchodová služba, kterou nabízeli muži i ženy. Zdržovali se především na tržištích a obchodních výstavách, jako byl výroční trh ve Frankfurtu, a mocným hlasem zvali přítomné, aby se posadili na jedno z jejich věder. Toho, kdo si chtěl ulevit, zahalili dlouhým koženým pláštěm, ze kterého vykukovala jen hlava, a tak mohl člověk na veřejnosti vykonat to, co se dnes vyřizuje v soukromí. Duryňčan Johann Christoph Sachse vypráví ve svých vzpomínkách, jak ho v Hamburku oslovila jedna žena: „*Přejete si TO udělat?/Chcete TO udělat?/Chce pán něco udělat?*“, a když chtěl vidět, co má jako udělat: „*Než jsem se nadál, zahalila mě do svého pláště, pod kterým měla schované vědro, jehož zápach mi prozradil, k čemu sloužilo.*“ Dal se na útěk, kolemjdoucí se smáli.⁷

Také v Edinburghu prý tato služba existovala, doprovázená rčením: „*Who wants me for a bawbee?*“ Bawbee bylo označení pro tehdy běžné mince.* Oproti tomu ve Vídni existovaly c.k. privilegované retirády,⁸ tedy císařsky upřednostňovaná místa v ústraní – jednalo se o malé, sudu podobné dřevěné nádoby umístěné na tržištích, které byly obhospodařovány zdatnými ženami. Zde se „hajzlábáby“ činily ve velkém až do poloviny 19. století. Očividně nikomu nevadilo, že ho při tom pozorují, pokud privátní části těla zůstaly skryty. Na veřejných pisoárech v Paříži, ve vespasiánkách, bylo ještě dlouhou dobu vidět, kdo se v nich zdržuje. Zakrytá byla jen prostřední část těla.

První veřejné toalety v Německu se stavěly z litiny. Jejich stanoviště se tak mohlo jednoduše změnit, pokud si na ně obyvatelé stěžovali – což bylo dosti často. V roce 1876 stálo takových konstrukcí v Berlíně padesát šest, a jejich počet stále narůstal. Od této chvíle neoddělitelně patřily k obrazu evropských měst – osmiúhelníková kavárna, kavárna

z vlnitého plechu, čurací koutek či Madaiův chrám,** jak se těmto zařízením v Německu lidově říkalo. Konečně zase zavládly mravy jako ve starém Římě. Tam byli opět jednou chytřejší a prokoukli zdravotnický systém: „*Amice fugit te proverbium. Bene caca et irruma medicos.* – Příteli, zapomínáš na přísloví: Dobře kakej a vyser se na doktory.“

ILUSTRACE: **Madame toilette**, která nabízí svou službu elegantnímu pánovi. On s ulehčením přijímá.

Pozadí: Plán města Berlína, mědirytina, 1789

* Pozn. překl.: Muž v širokém plášti nabízel své služby i ve Vídni za vlády rakouského císaře a českého krále Františka I., jak uvádí Radomil Šolc ve své knize *Kam i císař pán chodil pěšky* (Olympia, Praha 1998). Účtoval si za to dva krejčary.

** Pozn. překl.: Podle pruského úředníka Guida von Madaie, z jehož popudu vznikly veřejné pisoáry.

POLYKAČI

Většinou muži, kteří vystupovali jako atrakce na jarmarcích a v cirkuse, polykali neobvyklé předměty a často je zase vyplivovali
POZNÁVACÍ ZNAMENÍ: *vnější znamení žádné; vnitřní není známo*
OBDOBÍ: *v Evropě od začátku 18. století až do poloviny 20. století*

Píše se rok 1788: dvěma Francouzům se právě podařilo vzlétnout balónem, lid však uchvátil jiný způsob, jak přelstít přírodu: „Jedinečný polykač kamenů, který je opravdu jediným na světě, kdo jí a polyká kameny, co mu pak štěrkají v břiše, jako by je měl v kapsce. Náš výjimečný polykač kamenů netrpí žádným nepohodlím, a to i přesto, že se živí stravou, která by pro kohokoliv jiného představovala zcela nepoživatelný pokrm. Žádáme ctěné dámy a pány z publika, aby si přinesli na představení křesadlové kameny a oblázky křemene.“⁹

Tak ohlašoval programový plakát muže, jehož jméno sice nebylo známé, ale který byl jako polykač kamenů slavnou atrakcí. Bral kameny do úst, drtil je mezi zuby a pak je polykal. Čelisti mu sloužily jako žvýkáci nástroj, žaludek mu byl vděčný za netučnou stravu. Vystupoval v různých podnicích v Londýně, později také v New Yorku. Jako snad každé varietní číslo obestíral i tohoto polykače kamenů podivuhodný příběh: vyprávělo se, že prý byl jako jediný přeživší ze ztroskotané lodi vyvržen mořem na malý ostrov blízko Norska a tam se živil třináct let výhradně kameny. A nyní, když je zase zpátky na pevnině, drží tuto dietu dál.

Netrvalo dlouho a vynořila se řada napodobitelů tohoto polykače kamenů.